

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СЕРВІТУТУ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Увага, яку заслужено заведено приділяти римському праву в рамках загального наукового пізнання права, пояснюється не тільки величезним впливом римського права у свій історичний час на становлення національних правових культур усієї романо-германської сім'ї, але й особливими внутрішніми якостями римського права, зобов'язаними як багатовіковій роботі над ним учених-юристів і правознавців-практиків, так і особливим культурним умовам його первісного виникнення.

Справедливим із цього приводу є зауваження О. А. Омельченко: «Для правових систем романо-германського типу римське право має особливу філософську, історичну і культурну значимість. Багато рис загальної правової традиції, багато правових інститутів і догматичні категорії сучасних правових систем безпосередньо сягають коріннями до принципів і структури римського права, вироблялися чи на його основі, чи з урахуванням критичного сприйняття. Окремі зв'язки і догматичні вимоги, що сягають до римського права, продовжують жити в сучасному праві – явно чи неявно, у прямо запозиченому вигляді чи будучи переломленими через власну національну традицію» [1, с. 8].

Першими сервітутами, закріпленими в римському праві, що відповідні сьогоднішньому розумінню даного права, були так називані *предіальні сервітутути* (*rusticorum servitutes praediorum*). Саме слово «servitus» означало «рабство речі», «служіння їй», тобто таке відношення, за якого річ, ділянка (*praedium serviens*) служила не тільки своєму власникові, але й використовувалася для економічних вигод пануючої ділянки, що сусідила (*praedium dominans*) [2, с. 167].

До умов виникнення перших сервітутів у першу чергу можна віднести наявність двох нерухомих майнів, що належать різним власникам. При цьому ділянка одного з власників повинна перебувати в більш вигідному економічному чи естетичному становищі, отже, вона може служити іншій ділянці. До іншої умови виникнення сервітутного права можна віднести сусідство чи спільну межу таких ділянок.

Найдавнішими з предіальних сервітутів є такі:

- 1) три дорожніх сервітутути - *iter, actus, via*.
- 2) водний сервітут – *aquaeductus* – право провести воду через чужий маєток.

Слід зазначити, що М. П. Боголепов виділяє п'ятий сервітут – *aquaehaustus* – право черпати воду з джерела (*fons*) на сусідній землі, причому само собою мається на увазі й право проходу до джерела [3, с. 150].

Розглянуті вище сервітути появилися раніше за інші внаслідок своєї важливості в сільському господарстві, що було основною діяльністю стародавніх римлян.

Трохи пізніше, з розвитком міст, виникає новий вид речових сервітутів – міські сервітути (*servitutes urbanorum*). Найбільш давнім із міських сервітутів є сервітут *cloacae* – право прокласти клоаку – стічну канаву через чужу ділянку [4, с. 65]. У подальшому міські сервітути були доповнені правами вперти у стіну сусіда балку, відвести чи перешкодити відводу дощової води на (через) двір сусіда; обмеження поверховості будівель понад відому міру, щоб не загороджувати сусідові світло [4, с. 66], та ін.

Розмежування сервітутів на сільські й міські не залежало від того, в якій місцевості знаходилися земельні ділянки, а визначалося господарським призначенням пануючої ділянки [5, с. 406].

У римському праві сервітутні правовідносини, за загальним правилом, мали безоплатний характер, але як виняток у судовому порядку за позовом зацікавленої особи могла встановлюватися плата за сервітут проходу до могили предків.

Здатність сервітутів заповнювати недоліки одного земельного наділу за рахунок іншого зробила їх незабаром зручним і ефективним правовим засобом задоволення майнових інтересів однієї особи за рахунок майна іншої. Вони вийшли за межі землекористування, поширившись і на інші речі, тим самим розширивши коло об'єктів сервітутів і змінивши специфіку їх застосування, чим заклали основу для розвитку особистих сервітутів [6, с. 87].

Часом появи особистих сервітутів заведено вважати кінець Республіки, однак з абсолютною точністю час їх появи невідомий. Вони могли появитися в епоху розвиненого сімейного побуту і сімейної власності, бо були правами, тісно пов'язаними з певною особистістю, мали тимчасовий характер, були невідчужувані й не переходили у спадщину [6, с. 284].

У римлян було вироблено чотири типи особистих сервітутів: *ususfructus*, *usus*, *habitation*, *operaeservorum* (*operaeanimalis*). Однак ці сервітути були не єдиними особистими сервітутами. Як було сказано вище, деякі предіальні сервітути могли виражатися у формі *servitutes personales irregulares*. Наприклад, сервітути *aquaehaustus*, *pascendi*, *itineris* і т.д., установлені на користь однієї визначеної особи, будуть особистими (іррегулярні сервітути) [7, с. 84].

Безумовно, предіальні й особисті сервітути спочатку теоретично не поєднувалися в одну групу прав, однак, на наш погляд, з урахуванням

вищевикладеного, подібний підхід не узгоджується із самою суттю сервітуту – користування чужим майном для задоволення потреби осіб, що не можуть бути задоволені іншим способом. Саме це ми і спостерігаємо як у реальних, так і в особистих сервітутах, що дозволяє даний вид прав також віднести до категорії речових прав на чуже майно.

До того ж подібне розмежування сервітутів знайшло своє відображення в нормах чинного законодавства України і низки таких країн, як Німеччина, Аргентина та ін. Незважаючи на велику кількість і розмаїтість сервітутів, римське право виробило кілька загальних принципів, які дозволяють виділити сервітуту з інших речових прав, що знайшло своє відображення в тому числі й у сучасному законодавстві України.

По-перше, *servitusin faciendo consistere non potest* (сервітут не може полягати у виконанні). Вже внаслідок самої природи сервітуту як речового права його зміст не може полягати у виконанні активних дій з боку власника.

Власник службової речі зобов'язаний або утриматися від будь-яких дій через установлений сервітут, або терпіти дію іншої особи (сервітуарія) стосовно речі. Обов'язком обтяжена сама річ, а право, надане сервітутом, здійснює сервітуарій. Єдиний виняток з цього правила складав *servitusoneris ferendi* – обов'язок відновлювати опору під будинком, що накладається на власника обтяженої ділянки [8, с. 28].

По-друге, не можна установити сервітут на власну річ – *nulliressua servit.* Оскільки сервітут є *iusinrealiena*, остільки він може існувати лише в разі, якщо речі належать різним власникам.

І по-третє, не може бути сервітуту на сервітут – *servitus servitutises se non potest*. Сервітуту завжди встановлюються на річ, а не на право на цю річ [6, с. 343].

Література:

1. Омельченко О. А. Римское право : учебник / О. А. Омельченко. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ТОН – Остожье, 2000. – 208 с.
2. Новицкий И. Б. Римское частное право: учебник/ И. Б. Новицкий, И. С. Перетерский. – М. : Юриспруденция, 2005. – 314 с.
3. Боголепов Н. П. Учебник истории римского права / Н. П. Боголепов. – М. : Зерцало, 2004. – 568 с.
4. Харитонов Е. О. Рецепция римского частного права/ Е. О. Харитонов. – О. : АО БАХВА, 1996. – 160 с.
5. Дождев Д. В. Римское частное право: учеб. [для вузов] / Д. В. Дождев; под ред. В. С. Нерсисянца. – М. : ИНФРА М-Норма, 1996. – 704 с.
6. Покровский И. А. История римского права / И. А. Покровский ; науч. ред. В. С. Ем. – М. : Статут, 2004. – 540 с.
7. Азаревич Д. И. Излекций по римскому праву / Д. И. Азаревич. – О.: Типогр.

П. А. Зеленаго, 1885. – Вып. 1. – 145 с.

8. Бабаев А. Б. Система вещных прав : монография / А. Б. Бабаев. – М. : ВолтерсКлувер, 2006. – 408 с.

Фомічова Наталя Василівна,

*к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ТЕСТАМЕНТОЗДАТНОСТЬ ЗА ЧАСІВ РИМУ ТА СУЧАСНИМ ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ

При спадкуванні за заповітом підставою виникнення права на спадкування є формально виражена воля спадкодавця. Особа, яка у встановленому законодавством порядку розпорядилася своїм майном на випадок своєї смерті, вважається заповідачем. Застосування термінів «заповідач» та «заповіт» дозволяє відокремити спадкодавця, який склав заповіт, а саме заповідача, від такого, що не складав заповіту. Згідно Цивільного кодексу України 2003 року, право на складання заповіту має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Термін «тестаментоздатність» розкривається у розрізі питання щодо елементів правосуб'єктності та існує лише на теоретичному рівні і в законодавстві не застосовується.

Актуальність обраної теми полягає в тому, хоча і є визначення з якого саме віку особа має право бути заповідачем, але й досі питання пов'язанні з тестаментоздатністю є дискусійними. Тестаментоздатність як необхідний елемент правосуб'єктності фізичної особи було розроблено ще за часів Стародавнього Риму [1, с. 357]. Римський заповіт мав відповідати цілій низці матеріальних умов. Заповідальна правосуб'єктність (*testamentifactio*) могла бути двох видів: *testamentifactio activa* (активна тестаментоздатність), тобто здатність бути заповідачем, та *testamentifactio passiva* (пасивна тестаментоздатність), тобто здатність бути спадкоємцем.

Так, активну тестаментоздатність мали лише римські громадяни і лише особи, наділені правом (*personasui iuris*). Не мали активної тестаментоздатності підвладні, раби, перегрини, особи, що зазнали *capitisdeminutio*, віровідступники і деякі єретики, неповнолітні (*impuberes*), марнотратники, душевнохворі, за винятком, коли в них траплялися моменти прояснення (*lucidaintervalla*), глухонімі від народження, тимчасово хворі, нездатні висловити свою волю. До осіб, які були позбавленні активної тестаментоздатності також римське право відносило хлопчиків молодше 14 років, божевільних, осіб з *capitisdeminutio media*, осіб з фізичними вадами, якщо такі вади перешкоджали особі усно чи